

РЕЦЕНЗІІ, ОГЛЯДИ, АНОНСИ

УНІКАЛЬНЕ ГЕОРТОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Рец. на книгу: *Скржинская М.В. Древнегреческие Праздники в Элладе и Северном Причерноморье. — К.: НАН Украины, Институт истории Украины, 2009. — 365 с.*

Не буде помилковим твердження, що останнім часом в нашому історіографічному просторі все менше з'являється наукових праць, які присвячено вивченню окремих аспектів історії еллінізму. Перш за все тут на заваді стає відсутність достатньої кількості фахівців, котрі б могли продовжити традицію вивчення надзвичайно цікавої епохи людської цивілізації, яка дала світу неперевершені зразки високості духовного розвитку в багатьох галузях науки, культури та мистецтва.

Вчені-елліністи впродовж багатьох століть, що минули від часів давньої Еллади, в той чи інший спосіб зверталися до надбань грецької культури, науки, мистецтва в усіх їх проявах і залишили по себе значну кількість вагомих наукових праць. Вони вивчали та аналізували все те, що дала людству грецька цивілізація, і зробили значний внесок у дослідження історії як грецької метрополії, так і діаспори. Проте, не дивлячись на величезну наукову спадщину з грецької історії, достатню розробку її основних проблем, таки майже незайманою цілиною залишилися окремі питання, що потребували комплексного вивчення. Поза увагою дослідників залишилися і питання, що торкаються такого важливого культурного компоненту життя людства як свята. Свята є об'єктом вивчення такої спеціальної історичної дисципліни як геортологія (еортологія). Термін походить від двох грецьких слів, що означають «свято» і «наука». Свята — це особливий соціокультурний феномен і одна з особливих форм первинної культури, що бере свій відлік із стародавніх (можна твердити — задовго до писемної фіксації історії) часів і успішно продовжує існувати в нашу епоху. Вони є надзвичайно яскравим проявом світоглядних уявлень людей, їх почуттів, емоцій, настроїв. Аби відзначити ту чи іншу важливу суспільну подію, люди збираються разом і здійснюють певні художні й виразно обставлені дієства (обряди, ритуали), які несуть у собі елементи урочистості та тісно пов'язані з піснями, танцями і т. д. Все це вивчає геортологія. Вона звертає особливу увагу на відображення у святах соціально-звичаєвого, культурно-практичного історичного досвіду, що відбиває процеси людського пізнання і світосприймання, віддзеркалює картину навколишнього світу і визначає соціальну поведінку людей. Геортологія як самостійна наука має свою

знакову систему, свої символи та особливі засоби відображення навколишнього світу, картина якого свідчить про рівень розвитку всієї цивілізації загалом, а також етносів, націй, тих чи інших держав або певних національних складових частин поліетнічних утворень.

У даній рецензії ми дозволили собі дещо докладно зупинитися на об'єктно-предметних завданнях геортології через те, що фундаментальна монографія знаного еллініста доктора історичних наук М.В. Скржинської здійснила першу спробу у вітчизняній історіографії комплексного дослідження побутування давньогрецьких свят в Елладі та Північному Причорномор'ї у VI–I ст. до н. е. Через всю працю червоною ниттю проходить теза про те, що давні державні свята консолідували людей перед образами богів, складали структуроутворюючий фактор суспільного існування та побуту, були невід'ємною частиною релігії і культури античного світу. Відразу слід зазначити, що монографія написана на значній та різноманітній джерельній базі, більшість з яких вводиться до наукового обігу вперше. Крім писемних матеріалів, дослідниця використала і широко представила у якості унікального зображального джерела численні твори образотворчого мистецтва, що так багаті на достовірні відомості про різного типу й виду свят. Вони широко побутували впродовж тривалого історичного часу в континентальній Елладі та у містах-полісах, яких було чимало на теренах Північного Причорномор'я — складової сучасної України. Українські (застосуємо цей вже прийнятий у науковому світі термін) греки мали чимало свят, значна частина яких була притаманна всьому грецькому світу, але деякі були започатковані на новій батьківщині.

Тут ми зробимо закид дослідниці відносно того, що поняттям «геортології» вона не користується, хоча її робота має всі ознаки праці, присвяченої однієї з важливих проблем даної наукової дисципліни.

Беручи для свого дослідження у вигляді епіграфа вислів Жюль Мішле: «Єднання людей, рівно як і виховання почуттів, найкраще від усього іншого відбувається через свята», М.В. Скржинська відразу у вступі наголошує, що регулярні та екстраординарні свята у давнину відігравали більшу роль, ніж у наш час, через свій глибинний зв'язок з релігією.

Про значення свят у житті еллінів не раз писали античні автори. Буде цікавим для більш глибокого розуміння значення свят навести слова Страбона: «Загальним для греків і варварів є здійснювати священні обряди, поєднуючи їх із святковим відпочинком... Адже відпочинок відволікає розум від людських занять і повертає дійсно вільний розум до божественного». Власне свята у часи давніх греків та римлян саме і виконували функцію відпочинку, адже тоді не існувало циклічних та регулярних вільних від роботи днів, якими стали недільні дні за часів християнства.

Свята еллінів, як це вірно підкреслила дослідниця, вишиковувалися в певний ієрархічний ряд і відзначалися всією громадою. Участь у таких урочистостях стало важливим засобом самовизначення громадянина грецького полісу. Будні були переповнені звичною роботою, виконанням громадських обов'язків. У такі дні греки їли помірно, носили звичайний одяг, в якому громадяни не різнилися від багатьох неповноправних мешканців міста. Свята протистояли повсякденності як час радощів, перерви у звичній роботі, у клопотах по господарству, як можливість відволіктися від буденщини, життєвих труднощів, сімейних неприємностей. Саме під час свят всі їх учасники отримували психологічну розрядку, відчували всю повноту життя, зодягали найкращий одяг, здебільшого призначений саме для цих цілей. Одночасно свята супроводжувалися бучними застіллями з великою кількістю різноманітної смачної їжі, добрим вином. Відмічено, що під час свят люди вели себе більш розкуто, вільно, звільняючись від регламентації норів.

У дні свят створювалася ілюзія рівності між всіма членами громади. Це досягалося шляхом проведення відповідної урочистої ходи, проведення різноманітних ритуалів на честь божества, активному спілкуванню між присутніми на святі, у колективних застіллях.

Свята зазвичай нагадували про визначні події в історії держави, зокрема про отримані перемоги. Вони відігравали суттєву роль у передачі культурного надбання попередніх епох, традицій від покоління до наступного покоління.

Ми вже відзначили, що комплексної праці з даної проблеми так досі і не було створено. Але тут не зайвим буде нагадати, що окремі теми побіжно висвітлювалися дослідниками з релігієзнавства, а спеціальні, фахові видання присвячено виключно Олімпійським іграм і різним святам Аттиці, у першу чергу драматичним агонам на святах Діоніса, святкуванням великих Панафіней та Елевсинських містерій. Такий вибір саме перелічених вище свят пояснюється наявністю різного роду свідоцтв про них в античній літературі, написах та у мистецьких зображеннях. Одними з найкращих з даної проблематики досі залишаються глави книги В.В. Латишева «Очерки греческих древностей. Богослужбные и сценические древности» (СПб., 1899), написаної понад століття тому. Осібно стоять праці з релігієзнавства та присвячені всебічному вивченню історії тієї чи іншої держави, в основному Ольвії. В них бодай коротко, але висвітлюється суспільне життя в античних містах-полісах Північного і Західного Причорномор'я. Однак там не йдеться про конкретні свята, а більше про відправу обрядів, характерних для багатьох грецьких урочистостей, відсутня історія побутування того чи іншого свята на певних теренах. Користування даною літературою переважно передбачає отримання суми даних щодо свят, але ні в якому разі

про перебіг святкових подій. Тільки наявний писемний та археологічний матеріал, його систематизація та аналіз надає можливість отримати відповідь на питання щодо особливостей античних свят у Північному Причорномор'ї, висвітлити вповні цей бік життя держав на північному краю грецької ойкумени. Щоб отримати такі достовірні знання необхідно не тільки детально розглянути археологічні знахідки, але й обов'язково співставити їх з літературними, епіграфічними та зображальними пам'ятками Еллади, адже культура цих держав була провінційним варіантом античної цивілізації. Необхідно відмітити, що авторка підійшла до вивчення проблеми комплексно, ретельно дослідивши всю інформацію про свята, що відправлялися у Північному Причорномор'ї, а також всіх відомостей про відвідини місцевими мешканцями свят в Елладі. Оскільки хронологічні межі дослідження охоплюють досить великий проміжок часу — VI–I ст. до н. е., М.В. Скржинська веде свою оповідь від періоду заснування перших грецьких колоній на північному березі Понта Евскінського і доводить її до часу, визначеного як римський період, що багато в чому відрізнявся від попередніх епох. Такий підхід до вирішення проблеми цілком логічний і викликає тільки схвалення. Далі, на рубежах нашої ери з'являється багато нових, особливо східних культів, що, безперечно, вплинули на традиційні свята, які відтепер широко справляють вже з іншим змістовно-зображальним навантаженням. Що стосується періоду, коли почало широко поширюватися християнство, на який припадає занепад, закінчення періоду античності, то саме тоді докорінно змінилася вся система свят, ставлення до них і сам характер їх проведення.

Рецензована монографія складається зі вступу, 14 глав та заключення. Глави, у свою чергу, мають 28 підрозділів, які цілком правильно виділяють суттєві складові у основних частинах тематики книги. Дослідниця, перша за всіх, подає главу, що узагальнює сама основні риси древньогрецьких свят, які були властиві та добре проглядаються в усіх державах Еллади і в її колоніях. Ми не будемо перелічувати їх всі, для цього треба просто прочитати обов'язково главу всім, хто вивчає ці питання геортології.

У різних грецьких державах відзначали різну кількість свят, але вони скрізь займали значну кількість днів на рік. Особливо цим вирізнялися Афіни, де їх було особливо багато. Ксенафонт, зокрема, зазначав, що там їх було удвічі більше ніж деінде. Але деякі держави навіть перевершували у цьому Афіни. На зорі розвитку Таранта (Північна Італія) кількість святкових днів перевершувала буденні.

Зараз майже нічого невідомо відносно часу проведення і тривалості античних свят у Північному Причорномор'ї. Окремі свідчення, ретельно зібрані авторкою, вказують на те, що місцеві свята теж тривали по кілька

днів і супроводжувалися звичними для еллінів ритуалами за участю музик, атлетів та кіннотників (с. 11).

Однією з особливостей релігії та культури греків було те, що загальногрецькі свята (називалися панегеріями) за своєю суттю були загальнонародними зборами. Елліни, які приходили на панегерії щоб вклонитися божеству і подивитися на урочисту ходу безпосередніх учасників дійств, часто на запрошення організаторів і самі масово брали участь у святкових церемоніях, обрядах принесення жертв, а представники різних держав показували свою майстерність, виступаючи у музичних, атлетичних та кінних змаганнях. Зібрані разом громадяни багатьох міст саме тут відчували свою етнічну єдність. Головними панегеріями були Олімпійські, Піфійські, Істмійські та Немейські ігри. І зовсім не випадково Ісократ у своїй праці «Папегірик» особливий наголос робив на значенні цих свят, даючи їм високу оцінку: «Справедливо вихваляють подібні свята за переданий нам звичай укладати перемир'я, зупинивши всі незгоди збиратися в одному і тому самому місці: після даних всіма відповідних клятв і принесення жертв, ми згадуємо про родинність [близькість], що існує між ними, і зберігаємо на майбутнє дружні почуття, зміцнюючи старі і створюючи нові зв'язки взаємної гостинності. Перебування тут корисно і простим людям, і атлетам: коли збираються елліни, одні показують свої таланти, інші насолоджуються цим видовищем. Байдужим не залишається ніхто» (Вестник древней истории. — 1965. — № 1. — С. 221). Не буде перебільшенням сказати, що і сьогодні наведені вище рядки звучать досить актуально, адже геортологія, яка постійно розвивається, включає до об'єкту свого вивчення нові прояви свят і урочистостей.

У своєму дослідженні М.В. Скржинська у кожній з глав детально зупиняється на функціях головних розпорядників дійств, зокрема жреців, а також жриць. Крім них, турбота щодо проведення свят лягала на спеціально обраних для цього осіб, яких називали агонотетами. Вони сліdkували за дотриманням наміченої програми, порядком присудження призів (якщо такі передбачалися), внесенням імен переможців до спеціальних списків. Здебільшого розпорядниками виступали заможні члени громад, оскільки коштів, наданих державою, завжди не вистачало. Агонотети у такий спосіб здобували собі популярність серед громадян. Гроші витрачали на яскраві дійства, жертви богам, гучні прийоми численних гостей. В книзі підкреслено, що серед агонотетів у різні часи були Демосфен і Плутарх, які відзначалися щедротами на проведення свят.

Практика обрання агонотетів існувала і в Північному Причорномор'ї, про що засвідчують виявлені автором книги три написи елліністичного часу з Гермонасси, Німфея і Тіри. Характерним є те, що вони донесли до наших

днів імена тих заможних людей, які виконували з честю свої почесні обов'язки.

Слід тут також наголосити на одній з особливостях елліністичних свят. Для святкових дійств елліни вперше почали зводити стаціонарні споруди. Це були театри з досконалою акустикою, що за своїми розмірами могли вмістити всіх громадян міста. Одночасно повсюди у великих населених пунктах споруджували стадіони та іподроми. Вони призначалися для спортивних і кінних змагань, атлетичного багатоборства і мали спеціальні місця для глядачів. Саме театр у елліністичні часи входить до числа обов'язкових громадських споруд кожного більш-менш помітного міста. Там під час свят греки збиралися для того, щоб слідувати за виступами та змаганнями хорів, окремих співаків, поетів, музик.

Перераховані споруди вказують на прогресуючий розвиток та особливості античних свят елліністського часу, які набули завершеної форми у римський період і залишилися як чудова традиція у наші дні. Необхідно тут наголосити на тому, що авторка достатньо чітко аргументує і обґрунтовує свою тезу щодо формування у еллінів певної верстви професійних акторів, музикантів, танцюристів. Тобто формувалася одна з основних характеристик елліністських свят: вони відійшли від старих фольклорних форм їх проведення. Відтепер діючі особи були у меншості, а основну масу присутніх складали глядачі, які спостерігали за запропонованою їм програмою — концертами, спектаклями, спортивними змаганнями, парадами, феєрверками та іншими видовищами. Однак не зайвим буде нагадати, що фольклорні форми і до наших днів є характерними майже для всіх сучасних суспільно-громадських свят.

Північне Причорномор'я на початковій стадії свого розвитку відправляло свята, що повторювали ритуали, прийняті в метрополії. Тому авторка детальний розгляд свят колоністів на нових землях починає з ретельного огляду урочистих дійств, присвячених Аполлону, Артеміді і Афіні. Звертаючись до історії походження цих свят у відповідних главах книги, вона широко послуговується різними видами джерел і акцентує увагу на особливостях їх проведення в метрополії та землях діаспори. Саме залучені нововиявлені джерельні свідчення дали їй змогу показати особливі риси цих свят, що з'явилися і розвинулися на Боспорі, а також у Північному Причорномор'ї — у Борисфені, Ольвії та Тірі. Свято Аполлона Лікаря, Аполлона Дельфінія (яких на зображальних джерелах, культових спорудах супроводжували відповідні атрибути — ліра або кіфара) були одним з числа тих, що відзначалися особливими сталими ритуалами, тривалим музичним супроводом. І зовсім не випадковим є факт карбування на власних монетах Ольвії, Херсонеса, Пантікапея і Тіри зображень такого високоповажного,

шанованого всіма бога як Аполлон. Окрім того, у спеціальних майстернях виготовляли посвятні статуетки бога і його фігурку часто знаходили археологи при дослідженні залишків цих міст.

Дослідникам, які вивчають історію розвитку та побутування свят давніх еллінів на теренах сучасної України, буде надзвичайно цікавим дізнатися про те, як проходили свята, які дійства їх супроводжували і чому ці урочистості, навіть при зміні співвідношення «чинів» богів у прийнятому пантеоні, залишалися святами загальнодержавними.

Серед назв відправ у відповідності з календарем таких свят зазначено і особливо уважно вивчено авторкою свята Артеміді (з епіклесом «Партенос» — непорочна дівка) і Афродіти, що посідала почесне місце в пантеоні грецьких богів. Наділені особливими рисами (перша — мисливиця з відповідними атрибутами, друга — уособлення любові й краси, якій скоряється все живе на землі) ці богині стали об'єктом поклоніння греків-переселенців, які доповнили свята метрополії яскравими дійствами на новій батьківщині. Херсонеські Партенії — єдине головне державне свято у Північному Причорномор'ї, офіційна назва якого точно відома, оскільки воно записане у декреті Діофанта. У книзі докладно описано дійства на святі Партеній, які супроводжувалися урочистою ходою процесії громадян по місту, нагородженнями героїв золотими вінками за перемогу над скіфами, жертвами біля олтаря храму. Свята Афродіти відбувалися в усіх грецьких містах-державих Північного Причорномор'я, оскільки вона була не тільки богинею любові й краси, але й виступала покровителькою мореплавців.

У еллінів існували свята, які складали окрему групу через те, що участь у них могли брати тільки ті особи, котрі були посвячені в таїнства. Ці урочистості носили назву містерій та оргій. Сама назва перших походить від грецького слова, що означає закритість, тобто свідчить про таємний характер проведення свята. Слово ж «оргія» — діло — спочатку означало певну священну дію, а потім перейшло у найменування дійства, учасники якого приходили в стан збудження та екстазу. Містерії і оргії супроводжували культи різних богів, але частіше за все це були святкування на честь Діоніса, Деметри і Кори, а також Матері богів, або Кібели. Елліни вважали себе щасливими, коли їм вдавалося долучитися до містерій.

М.В. Скржинська доволі просторо оповідає про основні етапи та частини проведення цих свят, спираючись на свідчення численних документів та матеріалів. Головними складовими містерій були три елементи: дійства, проведення яких вимагало знання відповідних міфів, також того, що оповідали священнослужителі, і, як результат, демонстрація священних предметів та символів. У основу свята покладалася священний міф про зародження життя, смерть й воскресіння божества. Саме на сюжет даного

міфу перед учасниками розігрувалися мімічно-драматичні вистави у супроводі пісень і танців, що носили символічний та алегоричний характер. Авторка розглянула поступово всі складові частини містерій у грецьких полісах, визначила їх спільні та відмінні риси і прийшла до обґрунтованого висновку про наявність в античному світі характерних для всіх його складових найбільш відомих свят — Елевсинських та Самофракійських. Основну увагу при їх розгляді вона надає зовсім не дослідженому питанню участі мешканців Північного Причорномор'я в Елевсинських таїнствах. Залучаючи значну інформацію, яку несуть пам'ятки зображального мистецтва, М.В. Скржинська перелічує всі головні складові свят, які знайшли відображення у монументальному живописі різних частин грецької ойкумени, де поклонялися прадавнім богам. Цікавим виглядає дослідження щодо поклоніння Кібелі, запозичене еллінами з фригійського культу.

Чимало цікавого знайдуть для себе дослідники свят у главі, присвяченій Діонісійським святам, що відзначалися у кожному грецькому місті. Діоніс, або Вакх, бог плодючих сил землі, вшановувався у першу чергу як покровитель виноградарства і виноробства. Бог відтворювався в різних іпостасях, зокрема здебільшого в образі могутнього і доброго пияки, сильного чоловіка, який безмежно обожає веселощі, гульбища. Тому свята на честь Діоніса були на причуд яскравими і супроводжувалися цілою низкою вишуканих дійств, серед яких виконання численних пісень, гра на музичних інструментах, святкові процесії та карнавали. Авторка досліджує афінські свята Діоніса і одночасно подає в окремому підрозділі їх різновиди, що були характерними для Північного Причорномор'я. Серед численних джерел, які наведено в книзі, особливу увагу привертають зображальні. Саме вони яскраво підтверджують особливості діонісій як складової масових улюблених культових свят еллінів.

Серед цікавих питань, які порушено в книзі М.В. Скржинської, помітне місце посідають дослідження свят, що проходили у театрі. Театр належав до числа дивовижних досягнень давніх греків. Вони першими створили літературний жанр драми і побудували спеціальні споруди для драматичних вистав. Перші стаціонарні театри, зокрема музичні та драматичні, відносяться до V ст. д. н. е. У театрі обов'язково стояв олтар Діоніса, а самі актори вважали себе служителями бога. В античного театру завжди було три основних елементи: орхестра, сцена і театрон. Перша слугувала для виступів акторів і хору, друга була палаткою для збереження реквізиту та переодягання акторів, а театрон — місце для глядачів. Згодом сцену, що знаходилася позаду орхестри, почали художньо оформлювати як декоративний фон для п'єси. Це були здебільшого фасади палаців або храмів, перед якими розгорталося дійство трагедій.

Авторка детально дослідила театральні вистави в Афінах, театр в епоху еллінізму та у містах Північного Причорномор'я, акцентуючи увагу на особливостях кожного з них. Нас порадували знайдені на теренах України мистецькі джерела із зображенням акторів та театральних масок. Трагічні, гротескні та комічні персонажі вистав, що збереглися у вигляді теракотових статуеток, зображень на спеціальному посуді демонструють, робить висновок авторка, що жителі Північного Причорномор'я добре знали театральні образи з п'єс, які відомі були в усій грецькій ойкумені. Малюнки на вазах і статуетки відображають найулюбленіші спектаклі грецьких акторів.

Грецькі колоністи, в основному вихідці з Мілета, принесли у Північне Причорномор'я культ свята Афін, що були найпопулярніші в метрополії. Численні зображення Афін на ольвійських монетах красномовно свідчать про важливість її культу і вказують на існування державних свят. Голова богині у шоломі вперше з'являється на самих ранніх ольвійських ассах початку V ст. до н. е., а пізніше її карбували на багатьох номіналах. Численні археологічні знахідки дозволяють скласти уявлення про ритуали і предмети, що супроводжували свята, зокрема про посуд, витвори прикладного мистецтва.

Панафінеї, головне свято Афін, користувалися славою в усьому античному світі. Оскільки переможці в атлетичних і музичних агонах винагороджувалися панафінейськими амфорами, то частину з них знайдено у Північному Причорномор'ї. За свідченнями багатьох джерел відомо про перебіг урочистостей, багаті жертви, які приносилися богам. А Боспорські царі, котрі у IV ст. до н. е. привозили до метрополії великі партії хліба на пільгових умовах, за особливі заслуги увінчувалися золотими вінками.

Потрібно звернути увагу на наведені у книзі та атрибутовані зображення одягу учасників урочистостей, адже це питання вивчено дослідницею вперше на основі значної кількості зображальних джерел. Ілюстрації Панафіней на предметах прикладного мистецтва, дослідження яких М.В. Скржинська виділила у окремий підрозділ, якнайкраще і достеменно передають особливості в одязі безпосередніх учасників змагань на святах, зокрема музик-кіфародів. Детально в книзі перелічено коштовні нагороди, в тому числі золоті вінки, якими увінчували переможців, окремо співаків та виконавців інструментальних п'єс. Менш цінними відзнаками нагороджували чоловіків, які грали на авлосі або співали під акомпанемент, а також юнаків та хлопчиків, що виступали у тих самих номінаціях, що і дорослі.

Атлетичні змагання заповнювали другий та третій день свят, на яких у відповідних програмах — біг, боротьба, стрибки, метання списів та дисків — брали участь різні за віком атлети. Змагання на іподромі проходили на четвертий день, коли виступали кіннотники-вершники та колісничні, які

майстерно керували двома або чотирма кіньми (квадригою). Найбільша нагорода — 140 панафінейських амфор з оливковим маслом — присуджувалася переможцю у колісничному бігу, при чому приз отримував власник колісниці, навіть коли він не керував кіньми.

Далі в монографії детально описано продовження свята, найяскравішою частиною якого був дерев'яний корабель, що котився на колесах і був майстерно прикрашений квітами. Важливо відмітити, що у церемоніях шостого дня відбувалося дійство піднесення Афіні нового, спеціально виготовленого коштовного одягу — пеплоса шафранового кольору, з вишитими на ньому сценами міфів про богиню, головним чином про її битву з гігантами. Розкішне вбрання в момент передачі його в храм Афіни зображено навіть на фризі Парфенону.

Цікавим є те, що авторка акцентує увагу навіть на найменших деталях у програмі свят. Все це разом складає загальну картину про вибудовану віками, традицію грецької геортології, яка пізніше, в інші часи та на іншому ґрунті, стала складовою інших культів. Розглянуті та досліджені М.В. Скржинською археологічні знахідки поряд з їх естетичною цінністю мають й виняткове пізнавальне значення саме як історичне джерело з геортології. Малюнки на вазах, зображення на стінах будівель античних міст — все це достовірні відомості про особливу частину побуту греків, зокрема на теренах України.

Нараховується дванадцять окремих свята на честь різних богів та героїв, які склалися відповідно до античної міфології в сталий канон. Найменування їх зустрічаються в епіграфічних пам'ятках Північного Причорномор'я. У міфології Зевс посідає головне місце. Однак у деяких містах пантеон очолювали Аполлон або Артеміда чи Афродіта. З наведених авторкою прикладів ми дізнаємося про особливості проходження цих свят, безпосередніми атрибутами яких виступали численні, дорогі для того часу речі у вигляді розписаних ваз та мармурових блюд. У класичний та елліністичний періоди про державний культ Зевса засвідчує і сама емблема Ольвії, що постійно супроводжувала свята. Вперше вона з'явилась на її монетах у третій чверті V ст. до н. е. і у різних варіантах зустрічається до I ст. до н. е. Емблема складається з символів двох богів: над дельфіном, який вважався символом Аполлона, знаходився постійний атрибут Зевса — орел, що розкинув крила. Продовжуючи традиції метрополії, міста Північного Причорномор'я, їх жреці дещо додавали від себе до урочистостей, враховуючи місцеві особливості та традиції. Згідно з наявними письмовими пам'ятками та багатьма археологічними джерелами автор ретельно дослідила проходження всіх свят на честь героїв та богів, особливо відмітивши свята на честь Геракла та Ахілла.

Цікавість у фахівців має викликати глава, присвячена приватним святкам, що об'єднані під назвою домашніх. Серед них весілля та сімпосіони (тобто пиття вина разом, в компанії). Розглянуті джерельні свідчення дозволили авторці зробити цікаві висновки щодо перебігу весілля як урочистого акту, а також щодо ритуалів, які у загальних рисах повторювалися у всіх еллінів.

В окрему главу монографії виділено розповідь про досить характерний ритуал для всіх свят стародавніх греків та римлян — прикрашання голови вінками з квітів, духмяних трав та гілок різних рослин, а також з дорогоцінних металів. Починаючи з класичного періоду і до занепаду античності вінки з рослин, взятих у священних гаях, слугували нагородами на іграх на честь богів та героїв, під час свят громадян увінчували золотими вінками за громадські та військові доблесті, за різного роду перемоги. Відтак, ми дізнаємося про особливі ритуали, що супроводжували накладання вінка, їх значення у кожному випадку, про почесні, яких удостоювалися переможці.

Самою почесною з усіх видів особливих відзнак було увічнення статуєю з написом, яку присвячували переможцям на панеллінських іграх. Авторка вже згадувала про існування скульптур на честь атлетів, зокрема в Північному Причорномор'ї, але в спеціальному підрозділі вона докладно описує відзначення у вигляді статуй в основному за громадську діяльність. Власне статуї, поставлені до III ст. н. е. в Тірі, Ольвії та Херсонесі за рішенням Народних зборів або Ради, являли собою одну з найвищих нагород у еллінів. Рішення і відповідні постанови про їх встановлення записували до почесних декретів. Численні знахідки на теренах північнопричорноморських держав дають уяву про матеріал, з якого їх виготовляли. Це були мідні, бронзові, мармурові та кам'яні скульптури.

За свідченням джерел, існувало два типи подібних нагород: статуї та зображення, які виконували у вигляді визолоченого рельєфу. Почесні написи на залишках кінних статуй та їх постаментах з о. Левки та Херсонеса — унікальні відомості про вшанування осіб, які займали високі посади та виконували чимало особливих доручень громади. Для кожного елліна було великою честю читання під час багатолюдних свят почесного декрету на його честь, що згідно з прийнятим правилом передбачало у майбутньому встановлення на видному місці кам'яних, частіше — біломармурових стел з текстом декрету. Цікаво, що подібні стели зводили на честь іноземців, що відтак отримували від громади чимало пільг.

Ще однією з поширених нагород була проєдрія, яка давала право займати почесні місця у театрах, на стадіонах та інших громадських зібраннях. У текстах написів перед переліком нагород часто вміщувалася похвала за діяння відзначеної особи. На місцевих святах глашатай завжди виголошував

похвалу про діяльність присутніх співвітчизників та іноземних громадян, наголошуючи за ієрархією всі ті відзнаки, якими вони удостоєні. Цікаво, що у римські часи до переліку винагород почали додавати титули: «батько вітчизни» або «отець міста». Це стало зазвичай, хоча важко тепер встановити, пише авторка, за що саме отримували такі титули.

Безперечною заслугою М.В. Скржинської є дослідження питань, пов'язаних зі спортивними та музичними агонами. Ця частина багатьох свят — агони (змагання поетів, музик атлетів, кінні біга) — вважалася у еллінів особливою формою вшанування богів та героїв. Багато держав античного світу прагнули влаштовувати свята на зразок найвизначніших стародавніх панеллінських ігор — Олімпійських, Піфійських, Немейських та Істмійських. Тому програми свят у них мало чим різнилися, як і нагороди та призи. Також на всіх цих святах виступали митці, поети, музики і драматурги, а також глашатаї та трубачі, змагалися атлети, вершники, колісничні. Протягом багатьох століть змагання з різних видів спорту, свята і зустрічі в гімназії складали невід'ємну частину життя еллінів. Грецькі держави завжди пишалися своїми героями, тому їх зображення на рельєфах і статуях — то чудові зразки джерел унікального значення, що розкривають зміст свят, несуть інформацію про їх особливості, одяг учасників, ритуаліку тощо.

Музика, співи і танці, яким авторка приділила багато уваги в окремій главі, — це та тріада, що вважалася підвладною Аполлону і Музам. Беручи участь у святах, елліни вважали себе схожими до богів. Під акомпанемент духових та струнних інструментів відбувалися святкова хода і жертвоприношення богам. Особливо яскраво це проявилось під час весіль, де було задіяно досить багато людей, що співали пісні, пританцьовували під мелодію авлоса, ліри та барбітона. Хорове виконання — одна з ознак свят, коли на застілля заможні люди запрошували професійних музик з різних міст Північного Причорномор'я. Давньогрецька музика була ладовою і монофонічною. Ця музична традиція, характерна також для Середнього Сходу і ряду держав Азії, була успадкована церковною візантійською і народною грецькою культурою, але виявилися чужою для європейської.

Розкриваючи тему, дослідниця зосередила увагу на значенні музики та співів не тільки під час свят, а й в повсякденному житті греків. Тому в книзі читач знайде детальний опис окремих музичних інструментів, які вдалося дослідити дякуючи зображенням на північнопричорноморських теракотах і рельєфах. Художники, що зображали різних виконавців, зуміли передати у своїх творах емоційне сприймання учасниками та виконавцями різних мелодій. Грецькі музики найчастіше виступали в ролі акомпаніаторів, досить рідко виконуючи самостійні інструментальні твори. Часто співці самі музично супроводжували свій виступ.

Численні малюнки передають почуття експресії, захоплення музик і співців від творів, які вони виконують. У VII–V ст. до н. е. музика супроводжувала більшість віршованих творів і поети були одночасно композиторами. Безперечно, що видатні музичні таланти мали і автори сольної та хорової лірики (Сапфо, Алкей, Піндар, Стесихор), а також великі грецькі трагіки Есхіл, Софокл, Еврипід, які писали слова і музику для сольних і хорових партій у своїх п'єсах. Авторка наводить численні приклади того, що і як виконували співці, декламатори та музики у різних жанрових композиціях.

Грецькі свята обов'язково супроводжувалися і танцями, які нерідко, як то видно з тексту монографії, разом зі співами складали єдине ціле. Більшість танців відтворювали сцени з міфів, а відтак в них помітну роль відігравала пантоміма.

Досліджуючи роль музики, співів і танців під час свят на честь різних богів, М.В. Скржинська постійно звертається до зображальних джерел, що у деталях відтворюють особливості свят у Північному Причорномор'ї, зокрема присвячених богиням родючості Деметрі та Артеміді. Пам'ятки образотворчого мистецтва і архітектури пережили багато віків, не втрачаючи своєї естетичної цінності. Дякуючи численним джерелам, ми знаємо, наголошує авторка, про роль свят в житті греків, а також про зміст багатьох текстів вокальних творів, імена видатних композиторів та виконавців, уявляємо весь набір античних музичних інструментів і характер ряду танців.

Остання глава монографії вводить читача у світ стародавньої лічби часу, що має цілий ряд відмінностей у залежності від регіону. Докладний опис різних вимірів часу переконує читача, що зчислення часу (доба, її поділ, тиждень, декада, рік) греки сприймали у відповідності із змінами пори року. Авторка наводить дані щодо назв місяців, що побутували у Північному Причорномор'ї, порівнюючи їх з поширеним у грецькому світі назвами місяців милетського македонського календаря. Виявлені на пам'ятках назви місяців дозволили в деяких випадків встановити час правління афінських архонтів, а також роки та місяці видання афінських декретів на честь боспорських царів. У ряді елліністичних держав на Близькому Сході і у Малій Азії виникло датування по ерах, що пізніше було сприйнято всім грецьким світом. Ера (згідно з якою ми живемо до сьогодні) була встановлена у VI ст. н. е.

Грецькі історики здавна намагалися синхронізувати події, дати яких визначалися за місцевими календарями. Грецька книжкова хронологія переважно будувалася на датуванні Олімпіад. Зчислення часу у Північному Причорномор'ї було тісно пов'язане з датами релігійних свят і йшло у руслі розвитку хронології в грецькій ойкумені.

На заключення хочеться відмітити, що авторка всі свої висновки намагалася підкріпити численними зображенням, віднайденими на теренах сучасної України. Відтак до наукового вжитку залучена унікальна інформація, блок якої складає досить вагомий додаток до книги. Археологічні знахідки засвідчують про наявність культу багатьох богів на північному узбережжі Понта. За своїм значенням свята вистроювалися в певну ієрархічну систему, вершину піраміди займали головні державні свята. Характерним є те, що свята давали не тільки психологічну розрядку та відпочинок від щоденної праці. Вони, з їх розвинутою системою музичних і атлетичних агонів, давали можливість громадянам полісів продемонструвати свої таланти, майстерність, здібності й спритність, утвердити свій статус у суспільстві і заслужити славу.

Реконструювання ряду грецьких свят має значення не тільки для розуміння грецької геортології. Дослідники сучасних грецьких громад, що проживають в Україні, знайдуть у минувшині багато пояснень стосовно того, чому і сьогодні шануються та зберігаються окремі ритуали, коріння яких сягає давнини.

Повертаючись до геортології як науки, хочеться особливо наголосити, що монографічне дослідження авторки — то безперечний здобуток на ниві цієї, не такої вже і розробленої галузі історичних знань. Книга М.В. Скржинської розрахована виключно на спеціалістів-античників і не підготовленому читачеві важко орієнтуватися у досить складному тексті. Добре, що на існуючому матеріалі видано популярну книгу¹, яка знайде не тільки читачів у середовищі грецької діаспори, а й прислужиться справі зацікавлення широкої громадськості дивовижним спадком давніх еллінів, котрими ми не перестаємо захоплюватися.

---

¹ Скржинська М.В. Античні свята в містах Північного Причорномор'я. — К.: Наш час, 2011. — 330 с.: іл.